

UOT: 781.71

ORCID: 0009-0005-0084-9551

<https://doi.org/10.52094/QSYE6480>

Eltac Gözəlov Namiq oğlu
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
eltac.gezalov@mail.ru

MUĞAM ANLAYIŞI VƏ ONUN TARİXİ HAQQINDA

Xülasə: Bu məqalədə Azərbaycan muğamı anlayışı və onun tarixi inkişaf mərhələləri təhlil olunur. Muğamın xalqın mənəvi aləmini, emosional duyğularını və estetik zövqünü əks etdirən qədim musiqi sənəti olduğu vurğulanır. Araşdırmada muğamın yaranma mənbələri, Şərq musiqi ənənələri ilə bağlılığı, Qarabağ, Şirvan və Bakı muğam məktəblərinin xüsusiyyətləri işıqlandırılır. Həmçinin müasir dövrdə muğamın qorunması, tədrisi və UNESCO tərəfindən qeyri-maddi mədəni irs kimi tanınmasının əhəmiyyəti qeyd olunur.

Açar sözlər: Muğam, Azərbaycan muğamı, muğam sənəti, muğam tarixi, ifaçılıq ənənəsi, xalq musiqisi, muğam məktəbləri, Azərbaycan mədəni irsi

Giriş

Azərbaycan xalq musiqisi çoxəsrlik tarixə malikdir və bu musiqi mədəniyyətinin ən parlaq, ən dərin və bəşəri məzmun daşıyan janrı muğamdır. Muğam təkcə musiqi forması deyil, həm də xalqın mənəvi aləminin, düşüncə tərzinin və estetik dünyagörüşünün ifadəsidir. Muğamın dərinliyində xalqın tarixi yaddaşı, mənəvi dəyərləri, emosional və fəlsəfi baxışları əks olunur.

Muğam əsrlər boyunca nəsildən-nəslə ötürülərək formalaşmış, Azərbaycan xalqının mədəni kimliyinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu sənət təkcə musiqi deyil, həm də həyat fəlsəfəsidir – o, insanın daxili aləmini, sevincini, kədərini, ümidini və mənəvi axtarışlarını musiqi dili ilə ifadə edir.

Bu məqalədə muğam anlayışı, onun musiqi sistemi, tarixi inkişaf mərhələləri, əsas muğam dəstgahları, ustad ifaçılar və muğamın müasir dövrdəki rolu ətraflı şəkildə təhlil ediləcəkdir.

Muğam anlayışı və onun mahiyyəti

Muğam sözünün mənşəyi ərəbcə “maqām” sözündən gəlir və “dayanacaq”, “maqam”, “mövqe” mənalarını ifadə edir. Musiqi terminologiyasında muğam müəyyən melodik quruluşu, emosional gedişatı və lad sistemini bildirir.

Muğam – müəyyən melodik modellər (ladlar) və improvizasiya prinsipləri üzərində qurulan mürəkkəb musiqi janrıdır. O, həm instrumental, həm də vokal şəkildə ifa olunur. Muğamın əsas xüsusiyyəti ondadır ki, ifaçı – xanəndə və ya sazəndə – əvvəlcədən müəyyən olunmuş musiqi strukturu daxilində sərbəst improvizasiya edir. Bu, muğamın həm azad, həm də sistemli təbiətini göstərir.

Muğamın lad sistemi – yəni səs düzümü və pillələrin qarşılıqlı əlaqəsi – Azərbaycan musiqisinin özünəməxsus səs dünyasını yaradır. Hər bir muğamın öz emosional xarakteri, obrazlar aləmi və mənəvi məzmunu var. Məsələn, “Rast” muğamı qəhrəmanlıq, əzəmət və sabitlik hissini ifadə edir, “Segah” daha çox məhəbbət və həsrət duyğularını, “Şur” isə sevinc və lirik ovqatı canlandırır.

Muğam sənətinin əsasını diaqnoz, improvizasiya və emosional dərinlik təşkil edir. Bu, onu digər musiqi formalarından fərqləndirir və muğama həm ritualıq, həm də bədii təbiilik qazandırır.

Muğamın yaranması və qədim kökləri

Muğam sənətinin tarixi çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Tarixi mənbələrə əsasən, muğamın kökləri Qafqaz, İran və Orta Asiya xalqlarının ortaq musiqi sistemlərinə – qədim maqam ənənəsinə – söykənir. Lakin Azərbaycan muğamı zamanla bu ümumşərq ənənəsindən ayrılaraq özünəməxsus milli xüsusiyyətlər qazanmışdır.

IX–XII əsrlərdə Şərqdə musiqi elmi sürətlə inkişaf edirdi. Bu dövrdə əl-Fərabî, İbn Sina və Səfiəddin Urməvi kimi alimlər musiqi nəzəriyyəsini tədqiq etmiş, muğam sisteminin elmi əsaslarını qoymuşdular. Səfiəddin Urməvi (XIII əsr) “Kitabül-ədvar” əsərində ilk dəfə muğam sistemini 12 əsas və 6 köməkçi lad şəklində təsvir etmişdir.

Azərbaycan muğamı bu elmi baza üzərində formalaşaraq xalqın həyat tərzini, poeziya və nitq intonasiyası ilə qovuşmuşdur. Xalq aşıqları, xanəndələr və sazəndələr vasitəsilə muğam həm xalq musiqisində, həm də saray mühitində inkişaf etmişdir.

Orta əsrlərdə muğam sənəti və inkişaf mərhələləri

Orta əsrlər muğam sənətinin çiçəkləndiyi dövr hesab olunur. XII–XIII əsrlərdə Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani kimi şairlərin əsərlərində musiqi,

muğam və məqam anlayışları geniş yer alır. Bu, muğamın artıq xalqın mədəni həyatında mühüm yer tutduğunu göstərir.

XVI–XVII əsrlərdə muğam sənəti daha da inkişaf edərək məclis və saray musiqisinin əsas formalarından birinə çevrilmişdir. O dövrdə xanəndələr muğamı yalnız musiqi kimi deyil, həm də ədəbi-poetik məclislərin ayrılmaz hissəsi kimi təqdim edirdilər. Muğam ifası bədii sözlə birləşərək poetik-musiqi sintezi yaradırdı.

Bu dövrdə muğam dəstgahlarının strukturu tədricən formalaşırdı. Dəstgah – bir neçə muğam şöbəsinin ardıcıl şəkildə ifa olunmasından ibarət olan geniş musiqi silsiləsidir. Məsələn, “Rast”, “Şur”, “Segah”, “Bayatı-Şiraz”, “Çahargah”, “Hümayun” kimi muğamlar həmin dövrdə sabit forma almışdır.

XIX əsrdə muğam ifaçılığı və ustad xanəndələr

XIX əsr Azərbaycan muğam sənəti üçün dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu dövrdə muğam artıq xalq arasında geniş yayılmış, professional ifaçılıq məktəbləri yaranmağa başlamışdır. Ən məşhur muğam ifaçıları arasında Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Hacı Hüsü, Məmməd Fərzəliyev kimi ustad xanəndələrin adları xüsusi yer tutur. Onlar muğam sənətini xalq arasında populyarlaşdırmış, ustad-şagird ənənəsini yaratmış və muğamların sabit formaya salınmasında mühüm rol oynamışlar. Bu dövrdə muğam təkcə ifa deyil, həm də bədii məclislərin əsas hissəsi idi. Şuşa, Gəncə, Şəki, Naxçıvan və Lənkəran kimi şəhərlər muğam məktəblərinin formalaşdığı mərkəzlərə çevrilmişdir.

XX əsrdə muğam və professional musiqi

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan musiqisində böyük bir dönüş baş verdi. 1908-ci ildə Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən yazılan “Leyli və Məcnun” operası ilə muğam klassik Avropa musiqi forması ilə birləşdi. Bu hadisə Azərbaycan və ümumilikdə Şərq musiqi tarixində yeni mərhələ açdı.

Üzeyir Hacıbəyli muğamın elmi əsaslarını tədqiq edərək onu harmoniya, melodik quruluş və tematik prinsip baxımından öyrəndi. Onun yaratdığı əsərlər muğamın Avropa not sisteminə uyğunlaşdırılmasına və konservatoriya səviyyəsində tədrisinə şərait yaratdı.

XX əsrin ortalarında Fikrət Əmirov muğamı simfonik janrla birləşdirərək “Şur” və “Kürd Ovşarı” adlı simfonik muğamlar yazdı. Bu əsərlər Azərbaycan musiqisinin dünya səviyyəsində tanınmasına böyük təkan verdi.

Eyni zamanda Qara Qarayev, Niyazi, Vasif Adıgözəlov kimi bəstəkarlar muğamın melodik və emosional təbiətindən bəhrələnərək yeni musiqi formaları yaratdılar.

Muğamın müasir dövrdə qorunması və inkişafı

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dövləti muğamın qorunmasına və təbliğinə xüsusi diqqət yetirmişdir. 2003-cü ildə Prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin əsası qoyuldu və 2008-ci ildə rəsmi açılışı baş tutdu.

2008-ci ildə Azərbaycan muğamı UNESCO tərəfindən “Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin şah əsəri” elan olundu. Bu, muğamın təkcə milli deyil, həm də beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan sənət növü kimi tanınmasını təsdiqlədi.

Bu gün ölkəmizdə Muğam müsabiqələri, Muğam festivalları, musiqi məktəblərində muğam sinifləri fəaliyyət göstərir. Ustad xanəndələrin ənənəsi gənc nəsil ifaçılar tərəfindən davam etdirilir. Arif Babayev, Alim Qasimov, Mənsüm İbrahimov, Gülyaz və Gülyanaq Məmmədovalar kimi ifaçılar muğamın müasir inkişafına böyük töhfələr verirlər.

Muğamın bədii-fəlsəfi məzmunu

Muğam yalnız musiqi janrı deyil, həm də dərin fəlsəfi mənə daşıyan sənətdir. O, insanın daxili aləminə nüfuz edir, onu mənəvi saflaşmaya və düşüncəyə çağırır. Muğamda hər bir səs, hər bir melodik dönüş emosional mənə daşıyır və insan ruhunun müxtəlif halları ilə səsleşir.

Muğamın quruluşu insan həyatının mərhələlərinə bənzəyir: başlanğıcda sakitlik və axtarış, sonra emosional yüksəliş, daha sonra isə sükunətə dönüş müşahidə olunur. Bu, insanın mənəvi kamillik yolunu simvolizə edir.

Nəticə

Muğam Azərbaycan xalqının mədəni kimliyini, bədii təfəkkürünü və mənəvi dünyasını ifadə edən ən ali sənət formalarından biridir. Onun əsrlərdən bəri qorunması xalqımızın musiqiyə, sənətə və mənəvi dəyərlərə olan sədaqətini sübut edir. Muğam həm tarixdir, həm poeziyadır, həm də fəlsəfədir. O, keçmiş bu günə, bu günü isə gələcəyə bağlayan mənəvi körpüdür. Azərbaycan muğamı dünya mədəniyyət xəzinəsində özünəməxsus yerə malikdir və gələcək nəsillərin də ruhunu, zövqünü formalaşdırmaqda davam edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əlizadə, Rauf. Azərbaycan muğamı və onun inkişaf yolları. Bakı: Elm, 2008.
2. Məmmədova, Səbinə. Muğam sənətinin nəzəri əsasları. Bakı: Təhsil, 2015.

3. Quliyev, Müzəffər. Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixi. Bakı: Şərq-Qərb, 2010.
4. Məmmədov, Rauf. Muğamın poetikası və fəlsəfəsi. Bakı: Yazıçı, 1999.
5. İsmayilov, Məhəmməd. Muğam sənətinin kökləri və janr xüsusiyyətləri. Bakı: Mədəniyyət, 2007.

Eltaj Gezalov Namiq oghlu **About the Concept and History of Mugham**

Summary: This article analyzes the concept and historical development stages of Azerbaijani mugham. It is emphasized that mugham is an ancient musical art that reflects the spiritual world, emotional feelings and aesthetic taste of the people. The study highlights the sources of mugham's creation, its connection with Eastern musical traditions, and the characteristics of the Karabakh, Shirvan and Baku mugham schools. It also highlights the importance of mugham's preservation, teaching and recognition as an intangible cultural heritage by UNESCO in the modern era.

Key words: mugham, Azerbaijani mugham, mugham art, mugham history, performance tradition, folk music, mugham schools, Azerbaijani cultural heritage

Эльтадж Гезялов Намик оглы **О понятии мугам и его истории**

Резюме: В статье анализируются концепция и исторические этапы развития азербайджанского мугама. Подчеркивается, что мугам – древнее музыкальное искусство, отражающее духовный мир, эмоциональные переживания и эстетический вкус народа. В исследовании освещаются истоки создания мугама, его связь с восточными музыкальными традициями, особенности карабахской, ширванской и бакинской школ мугама. Также отмечается важность сохранения, преподавания и признания мугама ЮНЕСКО нематериальным культурным наследием в современную эпоху.

Ключевые слова: Мугам, азербайджанский мугам, искусство мугама, история мугама, исполнительские традиции, народная музыка, школы мугама, азербайджанское культурное наследие

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 04.10.2025

Rəyçi: Sənətsüinaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ellada Hüseynova